

рівні, адже в розрахунках перевага надається готівковій формі. Все це істотно впливає на обсяги залучених коштів та структуру активів банківської системи, яку слід визнати недосконалою з погляду співвідношення прибутковості та ризиків.

Для відновлення діяльності банківської системи на попередньому рівні необхідно спрямувати зусилля на підвищення рівня довіри до банків, зосередитись на зростанні рівня капіталізації банківської системи та змінити структуру активних операцій з огляду на досягнення оптимального рівня диверсифікації та необхідність зниження ризиків. Це потребує не лише зусиль кожного окремого банку в сфері фінансового менеджменту, а й виваженої державної політики та посилення системи банківського регулювання та нагляду.

Література

1. Основні показники діяльності банків України на 1 серпня 2009 року // Вісник НБУ. — 2009. — №9. — С. 45.
2. Дробязко А. Регіональний розподіл ринку депозитів та кредитів фізичних осіб в умовах фінансової кризи / А. Дробязко // Вісник НБУ. — 2009. — № 9. — С. 8—13.

Стаття надійшла до редакції 10.02. 2010 р.

УДК 336.71

М. І. Савлук

д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТЕНДЕНЦІЇ НА РИНКУ МІЖБАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

В статтє проанализирована динамика роли МБК в формировании пассивов банков за 1999—2009 гг., раскрыта её специфика и специфика структуры МБК на отдельных этапах созревания финансового кризиса в Украине.

Dynamics of role interbank credits in bank resources for 1999—2009 is analyzed in article, its specific & structure of interbank credits on different stages of maturing of financial crisis in Ukraine is opened.

В статті проаналізовано динаміку ролі МБК у формуванні пасивів банків за 1999—2009 рр. розкрито її специфіку та специфіку структури МБК на окремих етапах назрівання фінансової кризи в Україні.

Ключевые слова: *межбанковский кредит, рынок МБК, банковские пассивы, финансовый кризис, международные займы.*

Keywords: *inter-bank credit market, bank liabilities, financial crisis, international loans.*

Ключові слова: *міжбанківський кредит, ринок МБК, банківські пасиви, фінансова криза, міжнародні позики.*

В структурі ресурсної бази банків особливе місце займають кошти, позичені в інших банків через ринок міжбанківських кредитів. Специфіка цього джерела ресурсної бази банків полягає не стільки в його обсязі та місці у формуванні всієї ресурсної бази, скільки в його особливому призначенні та ролі в забезпеченні стабільності банківської діяльності.

Про місце запозичення коштів на ринку МБК у формуванні ресурсної бази можна судити за часткою коштів банків, у т.ч. НБУ, в загальному обсязі пасивів комерційних банків України в 1999—2008 рр. (табл. 1).

Як видно з наведених даних, обсяг коштів банків, позичених іншими банками для формування їх пасивів, постійно зростає досить високими темпами — за 9 років він збільшився в абсолютному виразі в 68,6 разу. Частина цих коштів у загальному обсязі пасивів комерційних банків теж зросла, але значно повільніше ніж абсолютний обсяг — лише в 1,9 разу.

Проте в структурному відношенні зростання обсягів позичених банками коштів на ринку МБК було не таким однозначним і виразним. Так, позички коштів НБУ за цей період зросли лише в 21,9 разу, а частина їх в пасивах банків навіть знизилась з 6,1 % у 1999 р. до 3,7 % у 2008 р., або на 40 %. Зате обсяги позичених коштів в інших комерційних банків за цей період зросли у 92,3 разу, а частина їх у пасивах комерційних банків за цей період з 12 % до 30,9 %, або в 2,6 разу.

Наведені в табл. 1 дані свідчать також про істотні зміни ролі міжбанківських кредитів у формуванні пасивів комерційних банків у різних умовах банківської діяльності.

В нормальних умовах банківської діяльності (1999—2006 рр.) обсяги зобов'язань банків абсолютно зростали досить швидко, але частка їх у загальних пасивах знижувалась — з 18,1 % на кінець 1999 р. до 14,9 % на кінець 2005 р. Це означає, що в таких умовах більшість банків мали можливість нарощувати свої пасиви, а отже і ресурсну базу, самостійно, не вдаючись до запозичень на ринку МБК, що й призвело до деякого зниження ролі останніх у пасивах банків у цей період.

Таблиця 1

**УЧАСТЬ КОШТІВ БАНКІВ У ПАСИВАХ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ
УКРАЇНИ В 1999—2008 рр., у млн грн, на кінець року**

№ п/п	Показники	1999	2001	2003	2005	2007	2008	Зростання 2008/2000, ази
1	Пасиви, всього	25806,2	47203,8	100356,6	231934,8	598300,0	926086,5	35,9
2	Зобов'язання за коштами банків — сума — частка в пасивах (%)	4673,0 18,1	5421,7 11,5	16326,1 16,3	31998,6 14,9	169616,4 28,3	320838,0 34,6	68,6 1,9
3	У т. ч. зобов'язання: а) за коштами НБУ — сума — частка в пасивах (%) б) за коштами комерційних банків — сума — частка в пасивах (%)	1569,4 6,1 3103,6 12,0	1114,7 2,4 4307,0 9,1	2357,2 2,3 13968,8 14,0	753,0 0,3 31245,6 14,6	1738,0 0,3 167878,4 28,0	34326,0 3,7 286512,0 30,9	21,9 0,6 92,3 2,6

Джерело: розраховано автором за даними Вісника НБУ та Бюлетеня НБУ за відповідні роки.

Проте слід зазначити, що важливу роль у цьому процесі відіграли величезні запозичення коштів на міжнародних ринках, здійснені у цей період багатьма високо рейтинговими банками¹. Хоч ці запозичення не враховуються в обсягах міжбанківського кредиту, але за своїм змістом і роллю у формуванні ресурсної бази вони близькі до міжбанківських кредитів. Тому при зміні нормальних умов банківської діяльності (на кризові чи передкризові) вони можуть мати такий же, а то й ще більший, негативний вплив на банківську систему і економіку в цілому як вплив міжбанківських кредитів, постільки в нових умовах вони провокують загострення валютно-курсних ризиків. Це наглядно проявилось у кінці 2008 р., коли розпочалась фінансова криза. Протягом 4-го кварталу того року НБУ надав комерційним банкам кредити в обсязі біля 100,0 млрд грн. Але значна частина цих коштів була зразу ж спрямована банками на покупку іноземної валюти для погашення заборгованості по іноземним кредитам, строк якої наступив наприкінці 2008 р. і на початку 2009 р.² Це не тільки послабило позиції гривні щодо долара на валютному ринку, а й істотно погіршило позиції банків на внутрішньому ринку щодо погашення їх зобов'язань перед резидентами-вкладниками і кредиторами, та щодо підтримання кредитування реального сектору, ліквідність якого раптово погіршилась з початком кризи.

На жаль, загрози для банківської системи, які несло в собі лавиноподібне нарощування банками запозичень на міжнародних ринках на шкоду розвитку внутрішнього ринку МБК, не були своєчасно виявлені НБУ та Урядом і не були прийняті ефективні заходи для їх локалізації. Йдеться, зокрема, про вкрай слабе рефінансування НБУ комерційних банків, частка якого в пасивах банків знизилась за 2000—2007 рр. з 6,1 % у 1999 р. до мізерних 0,3 % у 2007 р. Лише в кризовому 2008 р. частка його почала зростати, але досягла лише 60 % від рівня 1999 р. (табл. 1), що явно недостатньо в умовах дуже складної ситуації в банківській системі у 2008 р.

У передкризових умовах, які склалися в Україні в 2007 р. та протягом 9-ти місяців 2008 р., участь міжбанківських кредитів у

¹ Тільки за 2006—2008 рр. зобов'язання комерційних банків за кредитами, одержаними від нерезидентів, зросли з 19,7 млрд грн до 235,6 млрд грн, або в 11,9 разу. Навіть у кризовому 2008 р. заборгованість за цим кредитом майже подвоїлась.

² Про це свідчить зменшення заборгованості банків по кредитах, одержаних від нерезидентів, у січні 2009 р. порівняно з груднем 2008 р. приблизно на 7,3 млрд грн.

формуванні банківських пасивів значно активізувалась. Як видно з табл. 1, абсолютний обсяг МБК у 2007 р. порівняно з 2005 р. зріс більше ніж у 5 разів, а частка його в пасивах банків збільшилась майже вдвічі. Правда, це зростання було досягнуто виключно за рахунок кредитів комерційних банків, оскільки частка кредитів НБУ в пасивах залишалась у 2007 р. на тому ж мізерному рівні, що й у 2005 р. — 0,3 %. Чим же могло бути спричинене таке стрімке зростання кредитування одних комерційних банків іншими?

На наш погляд, причиною цього явища могло бути накопичення в цей період великого кризового потенціалу в банківських системах інших країн, де вже в 2007 р. він став проявлятися у відкритих кризових явищах, та в Україні, де такі явища ще не «визріли». Тому протягом 2007 р. і майже весь 2008 р. багато українських банків з достатнім рейтингом успішно кредитувались на міжнародних ринках, на яких іноземні інвестори вже шукали більш спокійної «гавані» для розміщення своїх капіталів і українські банки видавались їм саме такою гаванню¹.

В Україні в передкризовий період швидко «розгрівався» кредитний ринок, що проявлялось, з одного боку, в швидкій лібералізації умов кредитування, аж до послаблення вимог до кредитоспроможності позичальників, для того, щоб розмістити в доходні активи надмірно великі обсяги позичених на іноземних ринках коштів, а з другого боку — в швидкому зростанні попиту на кредити з боку господарюючих суб'єктів та домогосподарств аж до зростання їх ціни (процента). За таких умов низькорейтингові банки, які не мали доступу до іноземних ринків, теж хотіли включитися в гонитву за кредитними доходами, але не мали достатніх ресурсів і тому змушені були звертатись за позичками до високорейтингових банків, які такі ресурси могли купити на міжнародних ринках. Для цих останніх банків була вигідною трансформація своїх зовнішніх позик у внутрішні МБК, постільки комерційні банки в нормальних умовах вважаються більш надійними позичальниками, ніж господарюючі суб'єкти і домогосподарства. Тому зростання міжбанківських кредитів і зобов'язань банків по зовнішніх позиках у цей період відбувалося майже однаковими темпами.

Завдяки такій узгодженості динаміки цих кредитів загрози, які несло в собі стрімке зростання зовнішнього боргу банків України

¹ Протягом 2007 р. і майже весь 2008 р. заборгованість банків України за кредитами, одержаними від нерезидентів, зросла з 54,5 млрд грн. до 235,6 млрд грн., або в 4,3 разу.

в передкризовий період, були перекладені на всю банківську систему і зробило її надзвичайно вразливою до впливу світової фінансової кризи. З початком кризи будь-який банк, обтяжений такою заборгованістю став менш надійним позичальником, чим звичайні юридичні чи фізичні особи, і міг у будь-який момент спровокувати «ефект доміно» з втрати платоспроможності багатьма чи всіма банками країни. Тому цілком логічним був крок НБУ щодо надання допомоги за рахунок власних емісійних та позичених в МВФ ресурсів у першу чергу банкам, а не підприємствам реального сектору, а серед банків — у першу чергу тим, які мали найбільшу заборгованість за іноземними та міжбанківськими кредитами.

В умовах кризи динаміка структури міжбанківського кредитування в Україні розвивалось дещо інакше, ніж в попередні періоди. Про це свідчать дані табл. 2.

Таблиця 2

**УЧАСТЬ КОШТІВ БАНКІВ У ПАСИВАХ ІНШИХ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ
УКРАЇНИ В ГРУДНІ 2008 — ЖОВТНІ 2009 рр. (на кінець періоду, млн грн)**

№ п/п	Показник	Вересень 2008	Грудень 2008	Січень 2009	Березень 2009	Червень 2009	Вересень 2009	Зміна за період, %
1.	Пасиви — всього	755,6	926,1	...	870,6	864,768	...	114,4
2.	Зобов'язання за коштами банків — усього — частка в пасивах (%)	207,5 27,5	320,8 34,6		280,2 32,2	294,1 34,0		141,7 123,6
3.	В т. ч. зобов'язання: а) за коштами НБУ — частка в пасивах (%) б) за коштами комерційних банків — частка в пасивах	7,7 1,2 199,8 26,4	61,0 6,6 259,8 28,0	65,6	77,2 8,9 203,0 23,3	85,3 9,9 208,8 24,1	86,8	+ 11,1 р. +9 р. 104,5 91,3
4.	Зобов'язання перед нерезидентами за кредитами — частка в пасивах, %	158,2 20,9	235,6 25,4	228,4 ...	225,9 25,9	204,2 23,6	197,5 ...	129,1 112,9

Джерело: розраховано автором за даними Вісника НБУ та Бюлетеня НБУ за відповідні місяці 2009 р.

Примітка: ... — немає даних.

Як видно з наведених даних, уже в період глибокої кризи, що розпочалася в Україні з вересня—жовтня 2008 р., більшість показників із МБК змінили свою траєкторію динаміки на протилежну: до кінця 2008 р. вони ніби по інерції продовжували зростати, а з початку 2009 р. почали знижуватись. Це стосується як обсягу пасивів, який за 4-й квартал 2008 р. зріс на 170,5 млрд грн, а за 6 міс. 2009 р. зменшився на 61,4 млрд грн, так і обсягу зобов'язань перед банками, який спочатку зріс на 113,3 млрд грн, а потім зменшився на 26,7 млрд грн. За тією ж траєкторією змінювались і обсяги зовнішніх боргів банків. Відповідно динаміці абсолютних обсягів внутрішніх і зовнішніх запозичень змінювалась і частина їх у банківських пасивах.

Така динаміка як загальних пасивів, так і позичених коштів у розпал банківської кризи виглядає, прямо скажемо, алогічною. Але для цього є реальні причини. Це могло статися лише завдяки тому, що багато українських банків знаходяться у власності іноземних банків, які не могли допустити втрати своїх українських «дочок» унаслідок кризи і тому на самому її початку «влили» в них значні обсяги капіталів різними способами, які були найбільш простими і доступними в умовах України. Ними якраз є відкриття депозитів чи надання прямих кредитів. Стратегічно це було правильне рішення, оскільки зразу зміцнювало позиції цих банків на ринку України порівняно з позиціями банків з національним капіталом. Внаслідок такого маневру значна частина депозитів, вилучених з цих останніх, була спрямована в банки з іноземним капіталом і частково в банки з національним державним капіталом, що значно зміцнило їх ресурсну базу і позиції на кредитному ринку України. Одержані за цими каналами додаткові ресурси ці банки змушені були розміщувати через ринок МБК, що й призвело до зростання міжбанківського кредитування в кінці 2008 р.

З початку 2009 р. потреба продовжувати «влиття» додаткових ресурсів у «дочки» іноземних банків істотно зменшилась і обсяги як зовнішніх, так і внутрішніх запозичень почали знижуватись.

Єдиним джерелом внутрішніх запозичень, яке показало швидку висхідну динаміку, починаючи з жовтня 2008 р. до вересня 2009 р., виявились зобов'язання банків за коштами НБУ. Обсяг їх за цей період зріс в 11,1 разу, а частка в пасивах — у 9 разів. Проте динаміка цього джерела має «затухаючу» траєкторію. Як-

що за 4-й квартал 2008 р. НБУ збільшив своє «вливання» в банківський сектор на 53,3 млрд грн і частина їх у пасивах зросла з 1,1 % до 6,6 %, тобто в 6 разів, то в другому кварталі 2009 р. обсяг їх зріс лише на 8,1 млрд грн, а частка в пасивах зросла на 11,2 %, тобто незрівнянно менше ніж на початку кризи¹.

Таку стратегію НБУ навряд чи можна назвати правильною, адже завдяки їй багато банків знаходяться вже більше року в стані «ні живий, ні мертвий», перетворились для багатьох мільйонів вкладників у пастку, що «надійно» закрила мільярди їх вкладів, які не можна повернути ні через банки, ні через Фонд гарантування вкладів населення. Можна стверджувати, що основний тягар виживання таких банків покладено переважно на самих вкладників, перш за все на домогосподарства, доступ яких до своїх вкладів у таких банках закрито найбільш «надійно». Тому кризовий стан української системи може продовжуватися нескінченно довго чи значно довше ніж в інших країнах з аналогічними економіками і банківськими системами.

Проведений аналіз участі міжбанківського кредитування у формуванні ресурсної бази банків України в умовах нормальної ситуації в банківському секторі та в передкризовий і кризовий періоди дає можливість сформулювати ряд висновків щодо ролі міжбанківського кредиту в розвитку банківської діяльності за різних кон'юнктурних ситуаціях на кредитних ринках.

1. В нормальній економічній ситуації міжбанківський кредит виступає важливим джерелом коштів формування ресурсної бази банків, але не стільки за його обсягами та часткою в пасивах, які в цих умовах поступово знижуються, скільки за його якісними можливостями оперативно регулювати обсяги та структуру вільних резервів банків стосовно до потреб підтримання їх фінансової стабільності. Особливо ефективний МБК у регулюванні ліквідності банків та фінансових результатів їх діяльності.

2. У передкризовій ситуації міжбанківське кредитування помітно активізується, що спричинюється, з одного боку, появою у найбільш рейтингових банків великих обсягів вільних резервів, під тиском яких ці банки посилюють політику лібералізації кредитної діяльності і пошуку найбільш надійних позичальників, якими звичайно є банки. Тому пропозиція вільних капіталів на

¹ У третьому кварталі темпи зростання за цими показниками ще уповільнились.

ринку МБК помітно зростає. З іншого боку, менш рейтингові банки в цих умовах відчувають зростаючий дефіцит вільних резервів, що також штовхає їх на ринок МБК. Але куплені там ресурси вони змушені розміщувати в кредити на тих ліберальних умовах, які нав'язані ринку високо рейтинговими банками, надаючи позики вже менш надійним клієнтам. Це сприяє інтенсивному нарощуванню кредитних ризиків і збільшенню кризового потенціалу в банківському секторі.

3. На початку банківської кризи внутрішній ринок МБК показує зростаючу динаміку за всіма складовими. Це можна пояснити тим, що в умовах високої участі іноземного капіталу в банківській системі України неминуче активізується вливання материнськими банками своїм «дочкам» на старті кризи додаткового капіталу для захисту їх від банкрутства. Значна частка цих коштів не може бути використана інакше, ніж продаж на ринку МБК. Цей процес позитивно впливає на стан не тільки банків — іноземних «дочок», а й банків з національним капіталом. Але в міру зміцнення позицій перших на ринках їх рейтинги будуть покращуватися, а рейтинги других у кращому випадку залишаться незмінними, а частіше за все погіршуватимуться. Це провокує відплив депозитів з багатьох банків з національним капіталом до банків з іноземним капіталом, погіршення фінансового стану перших і покращення стану других уже за рахунок перерозподілу позикового капіталу в всередині країни, що потребує адекватних корегуючих дій з боку банківського регулятора для підтримки банків з національним капіталом.

4. Траєкторія динаміки кредитної допомоги НБУ комерційним банкам у період кризи теж була досить нерівномірною — після сплеску «вливань» в 4-му кварталі 2008 р. (+53,3 млрд грн) почалося відчутне і постійне зниження обсягів: +16,2 млрд грн в 1-му кварталі; + 8,1 млрд. грн в 2-му і +1,5 млрд грн у 3-му кварталі. Така динаміка кредитної допомоги банкам з боку НБУ не відповідає потребам швидшого оздоровлення банків, урегулювання їх відносин з домогосподарствами як найбільш масовим вкладником, відновлення довіри до банків і відновлення їх здатності нормально кредитувати економіку.

5. В умовах кризи спостерігається тісний зв'язок між динамікою обсягів зовнішніх і внутрішніх позик банків, що розширює канал переміщення валютно-курсівих ризиків на ринок МБК та інші сфери діяльності банків всередині країни.

Література

1. Вісник Національного банку України. — 2000. — № 3; — 2002. — № 3; — 2004. — № 3; — 2008. — № 3; — 2009. — № 1, № 3, № 6, № 9.
2. Бюлетень Національного банку України. — 2008. — № 12; — 2009. — № 11.

Стаття надійшла до редакції 4.01.2010 р.

УДК 336.226.11

А. А. Славкова

старший викладач кафедри фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НЕОПОДАТКОВУВАНИЙ МІНІМУМ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН В ОСОБИСТОМУ ПРИБУТКОВОМУ ОПОДАТКУВАННІ

В статье раскрываются назначение, необходимость и проблемы внедрения необлагаемого минимума. Обосновываются его важность и общественно адекватная величина. Анализируются динамика уровня необлагаемого минимума в Украине за период 1995—2003 гг. и влияние квази-необлагаемого минимума на платежеспособность доходов населения в период 2004—2009 гг. По результатам исследования сделаны соответствующие выводы и предложения.

The significance, necessity and problems for inculcation of the non-taxable minimum in Ukraine in the article are considered. Its importance and public adequate quantity are substantiated. The dynamics of the non-taxable minimum level in Ukraine during 1995—2003 years and the influence for the population revenue solvency of the quasi-non-taxable minimum during 2004—2009 years are analyzes. Appropriate inferences and suggestions by the results of the investigation are made.

У статті розглянуто значення, необхідність та проблеми запровадження неоподаткованого мінімуму. Обґрунтовано його важливість та суспільно адекватна величина. Проаналізовано динаміку рівня неоподаткованого мінімуму в Україні за період 1995—2003 рр. та вплив квазі-неоподаткованого мінімуму на платоспроможність доходів населення за період 2004—2009 рр. За результатами дослідження зроблено відповідні висновки та пропозиції.

Ключевые слова: *личный подоходный налог, необлагаемый минимум, прожиточный минимум, доходы граждан, минимальный уровень дохода, дополнительный уровень дохода, минимальная заработная плата, налоговая социальная льгота.*